

HOOFSTUK 7

KERKLIEDERE VIR 'N NUWE GENERASIE: SAMEVATTING

1 DIE REALITEIT EN UITDAGINGS VIR DIE EREDIENS EN DIE KERKLIED

- Ekumenisiteit is 'n *sine qua non*, dié voorwaarde vir die voortgang van die kerklied, soos met die geheel van hierdie studie aangetoon is. Daaruit blyk die eenheid van die kerk en die geloof. Kerke en gemeentes mag eie aksente lê of hul 'voorkeurliedere' hê, waardeur die eie identiteit gevorm en uitgebou word, maar die breër, ekumeniese kerklied, moet ook doelbewus bevorder word.
- Die voortgang van die kerklied lê in die *sinvolle gebruik* van die kerklied. Die kerklied moet betekenisvol in die liturgie *funksioneer*. Die lied en ander liedvorme moet 'n funksionele en estetiese eenheid vorm met elke ander handeling, teks en uitbeelding in die liturgie. Die kerklied moet dus aansluit by die geheel van die erediens. Só kan sang en musiek daartoe bydra dat die erediens 'n omvattende kommunikatiewe handeling, 'n *Gesamtkunstwerk* word, wat die geloof op 'n veelheid van vlakke kommunikeer. Die voortgang van die kerklied lê dus in balans tussen die funksionele, estetiese en etiese aspekte, wat ook ten opsigte van kriteria én die konkrete gebruik van die lied in ag geneem moet word.
- Die voortgang van die kerklied lê in die deeglike opleiding en toerusting van almal wat verantwoordelik is vir die liturgie.
- Die voortgang van die kerklied lê in die wyse waarop liedboeke van die toekoms saamgestel word. Liedboeke moet 'n veelheid van style, vorme, tekste en temas vertoon, ten einde die omvangrykheid van die evangelie en die geloof te verklank, én om voorsiening te maak vir 'n verskeidenheid van persoonlikhede, generasies en spiritualiteitsdimensies. Die ontsluiting van nié-liedmatige vorms is óók wesenlik vir die voortgang van die kerklied. Dit sluit akklamasies soos *Halleluja* en *Hosanna* in, maar ook eietydse geloofsverwoordings. Verder ook psalmodie in prosavorm, op eenvoudige melodiese modelle gesing (vgl Jenny 1970:22-34). Liedere en vorme wat deelname bewerkstellig is noodsaaklik.

- Addenda aanvullend tot amptelike gesangboeke het in die laaste aantal jare aansienlik toegeneem en sal in die toekoms waarskynlik nog meer toeneem. Dit hang daarmee saam dat amptelike liedboek baie tyd en koste verg en dat addenda vinniger kan verskyn. Dit is positief in dié sin dat 'n groter verskeidenheid liedere en vorme gouer beskikbaar kan kom, maar dit het die wesenlike nadeel dat net die treffers van die oomblik gegryp word en dat die werklik duursame liedere nie die geleentheid gegun word om ontdek te word nie.
- Die voortgang van die kerklied lê in die wyse waarop teologiese, liturgiese, himnologiese, ekumeniese en antropologiese spanningvelde hanteer word. Balans moet gevind word tussen funksionaliteit, etiek, en estetika; tussen historiese getrouheid en eietydse gestaltegewing; kwaliteit en populariteit; ortodokse geloofsuitsprake en poëties-simboliese grensoorskreiding; tradisie en kreatiwiteit; tradisionele teenoor *innovativen Liedgut* (Kurzke 2003, Voorwoord); christelike/konfessionele identiteit en algemene religiositeit; die individu en die gemeenskap; die individuele kerk en die wêreldwye kerk, die *una sancta ecclesia*.

2 OPLEIDING VAN LITURGE, MEDE-LITURGE, MUSIEKLEIERS

There are many important liturgical issues facing the Reformed churches today. One, is that in so many congregations the liturgy is helter-skelter. There is no rational sequence to it. It's just an assemblage of items, arranged for psychological effect, or perhaps strung out with no rationale at all. Another issue is that far too seldom do people understand the nature of the liturgical act that they are performing. Its structure and meaning and function are obscured from them.

(Wolterstorff 1992:298)

Die erediens is die wesenlike van ons kerkwees. Ons geloofsidentiteit word daardeur gevorm (Harnoncourt 2002:63-64). Dit beteken egter ook dat die aard van die identiteit wat so gevorm word, met groot omsigtigheid hanteer moet word. Opleiding is onontbeerlik. Die belangrikste uitdaging ten opsigte van die erediens is die sinvolle inrigting van die liturgie met *al* die elemente van spreke, musiek, stilte, beeld, kuns, simboliek, en dies meer, geïntegreer in 'n omvattende eenheid van kreatiewe geloofskommunikasie (Kloppers 1997). Net só kan die volle omvang van die evangelie in haar vele dimensies omvattend gekommunikeer word. Dit kan egter slegs plaasvind vanuit grondige besinning oor die liturgie.

In hierdie studie is aangetoon dat kerkmusiek net so wesenlik deel vorm van die verkondiging in die erediens as die gesproke verkondiging. Dit is trouens self ook verkondiging. Teologiese besinning oor die kerklied en die funksie van die lied in die liturgie hoort dus tot die wesenlike van ons kerkwees. Wanneer die wese, plek en funksie van die kerklied nie teologies gefundeer word nie, word die kerkmusiek tot 'n bysaak in die liturgie waarmee na willekeur omgegaan kan word om aan menslike behoeftes en smake te voldoen. Prinsipiële, teologiese besinning oor kerkmusiek as 'n wesenlike deel van die liturgie, is dus onontbeerlik, veral in kerke waar 'n *begronde liturgie* en 'goeie' of verantwoorde kerkmusiek belangrik geag word.

Die Liturgie selbst kann nicht zur Religionsstunde umgewandelt werden, und sie ist nicht durch Banalisierung zu retten. Es braucht liturgische Bildung oder vielmehr ganz allgemein geistliche Bildung, für die die Wege und Formen zu suchen eine große Aufgabe liturgischer Kommissionen ... sein sollte.

Joseph Kardinal Ratzinger 2003

In 1982 kla Ad den Besten dat daar ná twintig jaar se werk aan liturgievernuing, by vele nog die nodige agtergrond ontbreek vir die verantwoordelike keuse van musikale materiaal vir die liturgie en dat kennis van die repertorium veral uiters beperk is. 'Het gevolg is, dat muziek en liturgie vaak volkomen los van elkaar, elk een eigen leven leiden. ... Liturgie en lied zijn helaas nog niet geïntegreerd' (Ad den Besten 1982:6). Hoe waar is dit nie vir ons eie situasie, vyf-en-veertig jaar nadat diepgaande liturgievernuing begin het nie! Die wesenlike geïntegreerdheid met elke liturgiese handeling, asook die vermoë wat kerkmusiek het om die liturgie as geheel te bevorder (of te ondermyn), word nog grootliks misken. Hierdie *teologiese* verwaarlosing het reeds aanleiding gegee tot vele probleme wat wyd in ons kerke voorkom. In die teologiese opleiding word baie tyd aan die prediking, huisbesoek, pastoraat en dies meer bestee, terwyl die wesenlike van ons kerkwees, naamlik *die erediens as geheel*, veel minder aandag kry.

Nicholas Wolterstorff, skryf dat daar in die Reformatoriese tradisie maande en jare aan die teorie en praktyk van die prediking gewy word, maar dat van die liturgie in 'n week of so *ontslae geraak* word! Alhoewel beide sake, teologiese opleiding én die liturgie, in die Reformatoriese tradisie belangrik geag word, is daar 'n vreemde diskrepansie:

Though it values liturgy and learning, it places no value on liturgical learning. And those in the tradition who do become liturgical scholars must practice their scholarship on the side...

(Wolterstorff 1992: 273-304)

Waarskynlik is dit die kerk se grootste enkele behoefte vandag: liturje met *voldoende liturgiese vorming!* Die opleiding van liturje, veral met betrekking tot kerkmusiek, maar ook kuns, simboliek, die visuele, *én die liturgie as sodanig*, was tot dusver uiters gebrekkig en selfs afwesig. Mense sonder grondige opleiding op die terrein doseer meestal die vakgebied (of aspekte van die vakgebied), terwyl die opgeleide persone op die kantlyn staan, soos Wolterstorff aantoon. So bied sommige orreliste en musikoloë hulleself ook as *himploloë* aan, terwyl omvattende kennis van die liturgie en die teologiese begroning van kerkmusiek ontbreek.

'n Liturgiese bewussyn en kennis is nodig by almal wat deelneem aan die beplanning en inrigting van die erediens. Orreliste moet besef dat hulle as mede-liturje optree, en moet daarom sorg dat hulle deeglike kennis van die liturgie as geheel het en nie slegs musikale kennis of vaardigheid nie. So kan hulle saam met die predikant en ander groepe die erediens beplan en poog om 'n *verskeidenheid* van liturgies-musikale moontlikhede te gebruik, en om so die liturgie se moontlikhede ten volle te ontsluit. Dit is verder uiters belangrik dat gemeentelide toegerus moet word om die liturgie as geheel te begryp.

Die deeglike opleiding van dosente, predikante, kerkmusici en alle ander betrokkenes op die terrein van die liturgie, himnologie, kuns, die visuele, en dies meer, is onontbeerlik om *kreatiewe geloofskommunikasie as omvattende saak*, met *verkondiging deur musiek* daarby inbegrepe, in die praktyk ten volle te laat realiseer. Net só kan voorkom word dat die wesenlike van die erediens én die geloofsvorming nie verder geskaad word deur onkunde, oppervlakkigheid, fundamentalisme, rigiditeit en argeloosheid nie.

3 BALANS TUSSEN DIE FUNKSIONELE, ESTETIESE EN ETIESE ASPEKTE

Ik heb die muziek niet voor mij, maar naast mij, in mij en als een steuntje in de rug in de richting van de Heer. Daarbij bedien ik mij niet van schone klanken alleen, maar van klanken die een functie hebben. Deze functie bepaalt de klank.

(Anton Vernooij, in Kloppenburg 1996:19)

Een van die primêre funksies van sang in die erediens is om die saamhoort van die verskeidenheid mense in die één geloof sinvol uit te druk (Henkys 1983:100). Liturgiese musiek is diensbaar aan die gemeenskap. Die funksie bepaal die klank. Dit gaan egter nooit net om die pragmatiese, of net om die estetiese, of net om die teologies-dogmatiese aspek nie. Musiek in die erediens is nie *bloot* funksioneel nie. Musiek wat

beperk word tot die *bloot* funksionele, word verlaag tot 'n kommoditeit, 'n gebruiksartikel: ...music is not, whatever our Western attitudes may have tried to make of it, an object 'out there' to be bought and sold; it is a means ... whereby people explore actual and potential relationships to one another (Mellers 1992:18).

Funksionaliteit sluit dus nié die estetiese vereistes vir gepaste liedere uit nie. Die estetiese aspek is net so belangrik as die funksionele. 'Kwaliteit' hang daarvan af of musiek pas by die funksies wat dit moet vervul. Die estetiese aspek hang ook hiermee saam. So kan byvoorbeeld gevra word of sekere musiek, style of vorms die beste musiek vir die erediens en vir die bepaalde funksie in die erediens is, en of sekere soorte musiek dalk net gebruik word om slordigheid in die geheel van die liturgie te verdoesel deur die opwek van sentiment? Musiek in die erediens is 'musiek uit geloof'. Dit mag nie goedkoop gemaak word nie. Die kerklied funksioneer daar waar teologie, musiek, poësie, kuns, geloof, en die lewe saamval. Kuns in 'n bepaalde situasie ingebring, bevraagteken die situasie telkens opnuut en struktureer dit opnuut. Waar kuns/musiek en die funksionele in verhouding met mekaar gestel word, is funksionaliteit slegs moontlik waar die estetiese-otonome *self* en die funksionele *waartoe* tegelykertyd ter sprake kom:

Wo es gelingt, die Balance zwischen Autonomie und Funktionalität sensibel zu erfassen, wird der funktionale Ort von Kirchenmusik erfahrbar als ein offener Raum, offen für neue Erfahrungen des Glaubens im Medium der Musik. (Krummacher 1994:98)

Die erediens is heel besondere gebeure. Wat dáár gebeur moet steeds herinner aan die kommunikasie met die gans-andere, die nie-bevatlike Here van die hemel en die aarde. Binne die simboliese van hierdie gebeure in ruimte en tyd, *verkry* die gebeure betekenis. Die simboliese en die rituele moet daar telkens opnuut *ter sprake* gebring word, sodat dit geleentheid tot betekenisgewing, tot simboliese duiding, kan bied. Hiervoor moet musiek in die erediens ook 'n kunsvolle, verdigtende, oorskrydende gestalte hê om sodoende 'n simboliserings*funksie* te vervul. Só kom die estetiese en funksionele dimensie van musiek in die erediens bymekaar. Só word musiek in die erediens tot egte kommunikatiewe handeling wat deur niks anders vervang kan word nie: wanneer dit meewerk om die onsêbare te sê en die allerheiligste te kommunikeer.

Die primêre vereistes wat aan die kerklied gestel word, is dat dit 'n *handeling* moet wees wat *uitgevoer* kan word en wat 'n bepaalde funksie kan verrig. Dit moet in die eerste plek liedere wees wat deur die volle *gemeente* gesing kan word, en sekondêr deur kleiner groepe in die gemeente. Dit moet musiek wees wat aansluit by al die ander handelinge in die liturgie en wat op so 'n wyse kommunikeer, dat dit die kommunikatiewe

(simboliserende) funksies van anamnese, ritueelvorming, gemeenskapsbinding, antisipering, oriëntering, motivering, transformasie en deelname verrig – alle funksies op teologiese, sosiologiese, antropologiese, psigologiese én etiese vlak. Wat 'n lied is, het nie net met teks en musiek te make nie. 'n Lied moet *gesing* word. Wat 'n lied is, word egter veral bepaal deur *wie* dit sing. Die geloofsbetrokkenheid, etiese en dienende gesindheid van dié wat sing, bepaal die vermoë van 'n lied om werklik te kommunikeer.

Deur musiek as 'kunsvorm van die geloof' word die geloof op 'n besondere wyse verklank en oorgedra. Die kerklied vereis dus 'n gebondenheid aan die basis van die geloofswaarheid, maar dit moet ook die geloof nuut verwoord, opnuut tot 'spreke' laat kom en aktueel maak. 'n Voortdurende wisselwerking tussen die bekende wat geyk kan word, en die kreatiwiteit van nuut-verwoording is dus nodig (Siebald 1982). Krieg bepleit 'n grondige *Zusammenschau* van tradisiebevestiging én tradisiekritiek, selfs wanneer dit enersyds tot die bevoordeling van die tradisie sal lei en andersyds weer die eie tyd sal bevoordeel. Die kerkmusiek word slegs dáár nie gewoon in die kultuurbedryf genivelleer nie, waar die simbole van die tradisie as simbole van die *Jesus Messias* verstaan word, wat tegelyk as die Christus *praesens* 'vor aller symbolischen Gestalt zur *Kritik* aller symbolischen Gestalt begeistern will' (Krieg 1991:337).

Estetiese oordele sluit etiese en teologiese oordele in. Dit is dus belangrik om nie bloot te konsentreer op die 'goeie' en 'gepaste lied' wat dáárgestel word, ongeag wie dit moet ontvang nie. Dit is ook noodsaaklik dat die musiek pastoraal sensitief ten opsigte van die feesvierende gemeenskap moet wees en dat dit 'n vorm en moeilikheidsvlak reflekteer wat gepas is ten opsigte van alle betrokkenes. Die verwysingsveld, 'smaak' en behoefte van die gemeente mag nie gewoon geïgnoreer word, met dinge wat van bo-af (vgl Marti 1994) op hulle afgeforseer word nie. Die *resepsiefaktore* moet dus ook in ag geneem word. Liedboeke word immers vir 'n bepaalde tyd daargestel en moet daarom ook die eie tyd en die behoeftes van die eietydse mens in ag neem. Die eietydse situasie, ook die musieksituasie in die maatskaplike *Umwelt*, moet ter sprake gebring word by die repertoriumvorming, resepsie, funksie en feitelike gebruik van liedere. Nie net die suiwer musikologiese óf teologiese beginsels (of dalk onbewuste ideologiese beginsels) mag die uitgangspunt wees nie. So ook mag nie net die behoeftes van bepaalde gemeentes, of bepaalde groepe of bepaalde individue alleen die uitgangspunt wees nie. Kompromieë moet gesoek word en die akkommodering van alle groepe moet nagestreef word.

Die mense se ervaringswêreld waarbinne elke lied moet neerslag vind, moet in ag geneem word. Dit beteken dat temas wat ook die eietydse mens raak in die kerklied ter sprake moet kom: menswees, angs, die stad, vrede en onrus, lyding, sosiale

geregtigheid, ekologiese verantwoordelikheid, en so meer. Soos Bonhoeffer (1972:313) skryf: 'De kerk moet loskomen uit haar verstarring. We moeten weer buitenlucht ademen, dialogeren met de wereld. We moeten het riskeren aanvechtbare dingen te zeggen...'. Jenny (1970:25) wys daarop dat die kerklied daarvan beskuldig kan word dat dit té seker, té afgerond, té geslote is. Die vrae wat by mense leef, die twyfel, *die dunkle Seite unserer Seele* word nie ruimte gebied nie. Nie-liedmatige vorme kan nuwe geleentheid bied om sodanige temas te verklank. Deur verskillende style, vorms en temas binne 'n breë assosiatiewe raamwerk van wat kerk en 'n erediens is en behoort te wees, kan die spektrum van die geloofservaring by verskillende mense en generasies verbreed word.

Die volle omvang van die geloof moet ter sprake kom, nie slegs enkele aspekte soos lof nie. Temas en taalgebruik moet inklusief wees. Dit gaan nie daarom of God as manlik of vroulik aangespreek word nie, maar dat niemand deur die sing van 'n lied *uitgesluit* mag voel nie. Die beginsel van inklusiwiteit word vandag algemeen aanvaar (met uitsondering miskien van die Afrikaanse Psalmkommissie – vgl Kloppers 2000 en 2002a) en sonder die ekstreme standpunte van die tagtigerjare van die twintigste eeu. Uit 'n ligter hoek word 'n teks van Fred Pratt Green (1981) hier gegee. Konferensiegangers het dié teks op die eerste dag van die Internasionale Himnologiekonferensie in Oxford (1981) anoniem in hul ontbytboardjies gekry:

A Hymn for the Nineteen-Eighties

How can we sing the praise of Him
Who is no longer He?
With bated breath we wait to know
The sex of Deity.

Our Father is our Mother now,
And Cousin too, no doubt.
Must worship wait for hymnodists
To get things sorted out?

O rise not up, you men of God!
The Church must learn to wait
Till Brotherhood is sisterised,
And Mankind out-of-date.

O may the You-know-who forgive
Our stunned ambivalence,
And in our sexist anguishings
Preserve our common-sense.

© 1981 Hope Publishing Co.

George H Shorney skryf só daaroor in die Voorwoord van *Supplement 99*: 'Anonymously authored by The Reverend Fred Pratt Green, it showed some of the good-natured resistance to the tidal wave of cries from the United States over the sexist language issue, and the hymns which were being revised or rejected by what many perceived to be insensitive or incapable hymnal editors.'

Gelukkig is dit vandag wel die geval dat 'common-sense' die deurslag gee wat diésaak betref!

5 BALANS TUSSEN TRADISIE EN KREATIWITEIT, TUSSEN KONFESSIONELE GELOOFSUITSPRAKE EN POËTIES-SIMBOLIESE GRENSOORSKRYDING

Der Gottesdienst lebt nun einmal von der Polarität zwischen tradierten Gut und ganz neu geformten Elementen und Stücken; beides durchdringt und interpretiert sich gegenseitig, keins von beidem ist zu entbehren.

Jenny 1970:29

Amptelike liedboeke staan langdurigheid en algemeen-geldigheid voor. Dit bied min ruimte vir die werklik nuwe of eksperimentele (vgl Aeschlimann 1994:198-99). Outentiekheid en getrouheid aan die tradisie word nagestreef. Dit was ook die oorwegende ingesteldheid by die daarstel van die *Liedboek van die Kerk*. So 'n ingesteldheid is positief én negatief. Dit beteken dat daar aangesluit word by die histories en eietydse ekumenies-konfessionele tradisie en dat daarmee belangrike grense gestel word. Die strewe na die behoud van die tradisie het oor jare egter ook die kreatiwiteit en ontwikkeling ten opsigte van die kerklied in Afrikaans gestrem – om van die invloed van fundamentalistiese benaderings nie eers te praat nie. Die skep van kerkliedere is nooit werklik gestimuleer nie en word steeds as die werk van kommissies beskou! Die skep van kerkliedere is trouens eerder ontmoedig uit vrees dat dit die amptelike lied (en die leer van die kerk) negatief sal beïnvloed. Weens die gebrek aan 'n wye verwysingsraamwerk en breër blootstelling (óók en veral by lede van die kommissies) het die waagmoed tot dusver in groot mate ontbreek om *binne die eie tradisie* breër te beweeg en kreatiwiteit te bevorder. Baie gemeentelide en lede van die betrokke kommissies meen trouens kreatiwiteit en nuutheid hang saam met iets soos die heropname (opwarming!) van liedere in die Sankey-idioom, óf hoe letterlik 'n Bybelse teks nágesê kan word, soos met die Psalmomdigting gebeur het.

Weliswaar was ekself ook verantwoordelik vir verskeie omdigtings van skrifgedeeltes. Dit was egter ook 'n manier om 'veilig te speel' ten opsigte van die uitgangspunte van die gesangkommissie. Omdigtings van skrifgedeeltes kan inderdaad funksioneel wees

daarin dat dit kan aansluit by die preek, as gebede kan funksioneer, en 'n pastorale, bemoedigende, kategetiese of gemeenskapstigende funksie kan hê – afhangende van die aard van 'n bepaalde skrifgedeelte. Die behoefte vandag is egter veel meer omvattend as die nâsê van skrifgedeeltes of konfessionele uitsprake. 'De grondwoorden van de traditie zijn gestold tot dogma's. Duidelijk moet worden dat zij berusten op de ervaring van mensen met God, in een concrete situatie' (Heitink 2000). Daar is 'n behoefte aan ervaringstekste, liedere wat die eietydse geloof núút en anders verwoord. Dit beteken dat '...people should be given real hymns, and not deceptive imitations' (Sampson 1947, aangehaal deur Dudley-Smith, in Watson 2002:ix). Daar is veral 'n behoefte aan tekste met literêre integriteit, tekste en liedere waar daar spake is van 'poëties-simboliese grensoorskryding' (vgl ook Kloppers 2003i), ware 'poems of faith' (Wren 2000:253-295) of soos Jenny (1970:29) dit noem: *Phantasie für Gott*.

Een van verskeie omdigtings en vertalings wat ek lank vóór die afronding van die *Liedboek van die Kerk* reeds voltooi het, maar nié aan die kommissie wou voorlê nie, omdat ek vermoed het dat die openheid vir liedere van dié aard sou ontbreek, is die lied van Kurt Marti (EG 153 musiek deur Winfried Heurich; RG 867 musiek deur Rolf Schweizer). Dit kom uit Marti se 'gedichten am rand' (1963). Dié gedigte is 'gedigte wat op die rand van die evangelie ontstaan het' en wat na evangelietekste verwys.

Die gedig uit 1971 wat die basis van die lied vorm is 'das reich der himmel', met 'n sitaat van 'n voormalige Bundespresident, Gustav Heinemann, as uitgangspunt: *die herren der welt kommen und gehen – unser herr kommt* (oorspronklik só met kleinletters geskryf). Die oorspronklike uitspraak van Heinemann, gemaak met die sluiting van die Tweede Duitse Evangeliese Kirchentag (1950) is skerp heerskappykritiek: *Eure Herren gehen – unser Herr aber kommt!* (vgl Stefan, *Ökum. Liederkommentar* 2001). Marti ontwikkel hierdie sitaat en bring dit in verband met die tweede bede van die *Ons Vader* (Mat 6:10), eers in twee trofes en later met die blik op die visioene in Openbaring (21:1ff) (Klarer 1998:42; Stefan, in Möller 1997:113, Reich 1997:212-217)

Hier vind inderdaad poëties-simboliese, en in 'n sekere sin, teologiese grensoorskryding plaas. Schmid (1998:119) beskryf dit ook as *Eine ganz andere Art von Lied!* Skrifgegewens word op 'n verbeeldingryke wyse geïnterpreteer. Die koninkryk van God is nie bloot net 'n toekomstige *pie in the sky* nie – dit is ook hier en nou waar mense dit lééf en waar God sigbaar gemaak word in die klein besonderhede van ons bestaan. 'Mit dem Himmel ist es wie mit der Erde. Zu beobachten, was auf Erden geschieht, ist der Weg, um zu erkennen, was Himmel ist' (Guntli 1999:29). In dié lied is heel konkreet sprake van die *vernietiging* van mag – iets waarvan kerklike kommissies (as belangrike maghebbers) in die algemeen nie hou nie, en veral nie kommissies met baie aardse here

as lede nie!¹⁹ Dit is dié soort liedere waaraan daar 'n leemte in die Liedboek is – werklik poëtiese, grensoorskrydende liedere.

**Der Himmel, der ist,
ist nicht der Himmel, der kommt**

Offenbarung 21

Der Him-mel, der ist, ist nicht der Him-mel, der
kommt, wenn einst Him-mel und Er-de ver-ge-hen.

Der Himmel, der kommt, / das ist der kommende Herr, / wenn die Herren der Erde gegangen.

Der Himmel, der kommt, / das ist die Welt ohne Leid, / wo Gewalttat und Elend besiegt sind.

Der Himmel, der kommt, / das ist die fröhliche Stadt / und der Gott mit dem Antlitz des Menschen.

Der Himmel, der kommt, / grüßt schon die Erde, die ist, / wenn die Liebe das Leben verändert.

DIE HEMEL WAT IS

*(Hemel en aarde sal verbygaan,
my woorde sal egter nie verbygaan nie - Markus 13:31)*

Die hemel wat is, is nie die hemel wat kom,
eens sal hemel en aarde verbygaan.

Die hemel wat kom – dit is die Here wat kom:
Hy oorwin alle heersers op aarde.

Die hemel wat kom – is 'n wêreld sonder die leed,
waar geweld en ellende oorwin is.

Die hemel wat kom – dit is die lieflike [vrolike!] stad,
en die woonplek van God tussen mense /
[en 'n God met die aanskyn van mense.]

Die hemel wat kom, groet reeds die aarde van nou,
wanneer liefde ons lewe verander.

Elsabé Kloppers (1996)

¹⁹ Vgl in dié verband ook die ander Ryk-van-God-lied van Kurt Marti, *Das könnte den Herren der Welt ja so passen* (RG 487, KG 444) wat as *Österlicher Protestsong* (Stefan 1998b:66) beskryf word. Beide liedere staan onder die motto *Die Herren der Welt kommen und gehen. Unser Herr kommt*. Die intertekstuele verband met die slotstrofe van *Die Dag wat U, o Heer, gegee het* (LvdK 567) is ook opvallend: ...net aardse ryke laat onderdane in die steek; u Ryk brei uit en groei vir ewig, tot u Dag groots in glorie breek.

Relevante vrae ten opsigte van 'n nuwe liedboek is die volgende:

- Watter behoeftes ten opsigte van die liturgie, verkondiging, pastoraat, kategeese en die opbou van die gemeente word aangespreek en watter aspekte behoort verdere aandag te kry?
- Watter gebiede van die kerklike en godsdienstige lewe kry te min aandag en watter terreine van die kerklike en godsdienstige lewe word oorbeklemtoon?
- Watter temas in die liturgiese jaar word onderbeklemtoon en watter word oorbeklemtoon?
- Watter teologiese én antropologiese temas behoort verder aandag te kry?

In die *Liedboek van die Kerk* ontbreek liedere met aansporing, diensbaarheid, 'n missionêre gerigtheid, en die konkrete uitleef van die evangelie, die 'gesellschaftliche Relevanz des Glaubens' (Marti 2001:1216) in 'n groot mate. Dit spruit uit 'n oordrewe vrees vir moralisme, en is dalk 'n vrees om die ware appèl raak te hoor. Liedere met 'n aanspraak op die mens word ook maklik etikette omgehang, soos dié van semi-Pelagianisme (vgl LvdK 526 in hoofstuk 6). Soos in 'n vorige hoofstuk aangedui, is dit goed dat *Wegsending* byvoorbeeld afsonderlik as liturgiese handeling ingedeel is, maar dit kan nie die leemte vul wanneer liedere wat konkreet tot *diens* en tot die *uitleef van die geloof* aanspoor, nie genoegsaam voorkom nie.

Relevante temas soos die eie verantwoordelikheid rakende geregtigheid, versoening en verwante temas (vgl Westermeyer 1998) moet aangespreek word. Ernstige leemtes bestaan ook in die rubrieke Advent, Pinkster, en soos aangetoon by *Liefde, Dankbaarheid en Diens*. Hierdie leemtes dui myns insiens op eensydighede in die teologie, die liturgiese bewussyn én veral in die geloofslewe, en is aspekte wat in die toekoms aangespreek behoort te word.

Alhoewel liedere vanoor die hele wêreld in die Liedboek opgeneem is, is liedere uit Afrika – eietydse nuutskeppings, maar ook liedere van die inheemse volkere van Afrika, 'n ernstige leemte. Verskeie faktore, soos politieke onsekerheid te midde van fundamentele politieke veranderings in die samelewing, het die opname van materiaal uit Afrika ongelukkig negatief beïnvloed (vgl Kloppers 2003b:221).

Wat nuwe liedere en die uitbreiding van die verskeidenheid van vorme betref, blyk Routley se opmerking van veertig jaar gelede vir die Afrikaanssprekende kerke steeds uiters relevant te wees: 'What we need now is for a few poets of acknowledged standing and skill to take the risk of dirtying their hands with the common stuff of popular piety and see the necessity of providing us with a new hymnody' (Routley 1964:172).

Routley (1984:199-201) het egter ook beklemtoon dat kwaliteit te alle tye by die keuse van nuwe liedere in ag geneem moet word. Hy wys daarop dat die meer populêre vorme van kerkmusiek nie so vinnig verwissel soos dié van die kommersiële eweknie nie. In die popwêreld is daar 'n tendens van 'oorlewing van die sterkste', sodat daar 'n vinnige verwisseling van 'hits' is. Sekulêre vorme van kerkmusiek word egter dikwels deur die kerk bewaar, ongeag die kwaliteit daarvan, wat dus tot gevolg het dat minderwaardige musiek 'gepreserveer' word (vgl Schwarz 1992:64). Dit beteken dus nie net dat vulgêre en banale musiek 'n houvas in die kerk kry nie, maar dit doen op die lang termyn groot skade aan die beeld van die christelike geloof self, '... presenting the Christian faith as something whose image in music was the second-rate and second-hand' (Routley 1984). Goeie kwaliteit en gepastheid moet steeds 'n ononderhandelbare voorwaarde bly.

6 GEESVERVULDE KREATIWITEIT: VENI CREATOR...

Met die *Liedboek van die Kerk* is 'n belangrike begin gemaak met verantwoordelike vernuwing. Deur *diversiteit* is gepoog om verskillende sosiale-, kultuur- en opvoedkundige agtergronde, die gedifferensieerdheid van 'n gemeente én van verskillende gemeentes te akkommodeer. Deur middel van die verskillende liturgiese handeling wat veral deur musiek opnuut betekenis kan verkry; die verband tussen die erediens en die *lewe* wat opnuut beklemtoon word; die betekenis van die *kerkjaar* en die verband met die lewens van die gelowige, en 'n wye verskeidenheid liedvorms, liedstyle en idioome waardeur alle aspekte van die geloofsluwe ten volle verklank word, kan mense aangespoor word tot *aktiewe deelname* aan die gemeente as die één liggaam van Christus. Met die verskeidenheid nuwe liedere en nuwe vorme sal hopelik ook 'n nuwe belangstelling in die liturgie en die liturgiese funksie van die kerklied ontwikkel, sodat liturges gestimuleer sal word tot nuwe kreatiwiteit.

Gemeentes moet aan die verskeidenheid van liedere en vorme in die *Liedboek van die Kerk* blootgestel word, deur dit konkreet te leer sing en dit sinvol en kreatief in die erediens te *gebruik*. Liedere in liedboeke opgeneem beteken min as dit nie konkreet ontsluit en op verskillende maniere *gebruik* word nie. Die gemeente moet gelei word om tot 'n gebalanseerde intellektuele én emosionele verstaan van 'n steeds groter verskeidenheid musiekidioome, -style en -vorms te groei. So kan gelowiges tot sinvolle liturgiese kommunikasie, tot geloofskommunikasie, kom. Deur liturgiese sang wat as *sinvolle kommunikatiewe handeling* funksioneer (vgl Kloppers 1997; 2003f), kan die gelowiges die ontmoeting met God, met hulleself en met mekaar eksistensiële beleef. Die Heilige Gees gebruik sang as gawe om die ontmoeting met God en mekaar te

bewerk. Die Heilige Gees is ook verantwoordelik vir die voortgang van die geloofstradisie deur die kerklied – die *Wirkungsgeschichte* van die kerklied word dus deur die Heilige Gees moontlik gemaak.

Ekumeniese liedere en liturgiese vorme wat ekself inspirerend gevind het, het ek ontsluit en vertaal. Dit is belangrike ekumeniese vorme wat vir die Suid-Afrikaanse liturgiese konteks *diensbaar* gemaak is. Hopelik sal dit moontlike liedskrywers se verwysingsraamwerk verbreed en ook dien as voorbeeld vir die skep van nuwe, oorspronklike vorme vir gebruik binne die Suid-Afrikaanse konteks – liedere en vorme wat egter so geïnspireerd én inspirerend is, dat hulle weer van hieruit hul weg breër in die ekumeniese wêreld in sal vind!

Routley se wens dat mense na vore sal tree wat nuwe, relevante en eietydse kerkliedere sal skep, het in die Engelse taalgebied oorweldigend waar geword. Daar het trouens die afgelope dertig jaar soveel ontwikkeling plaasgevind, dat van 'n *hymn explosion* gepraat word (Watson 2002:396). Mag dit ook van die kerklied in Afrikaans waar word! Mag die werk aan die ekumeniese kerklied met rasse skrede van hier af voortgaan. Mag daar mense na vore tree wat werklik begenadig is om tekste en musiek te skep wat die *una sancta ecclesia* sal bind, sal aanspreek, aanspoor, opbou en inspireer. En mag die universele kerk se gebed steeds dringender word:

Ve - ni, Cre - á - tor Spí - ri - tus, men - tes
 tu - ó - rum ví - si - ta: im - ple su -
 pér - na grá - ti - a, quae tu cre -
 á - sti pé - cto - ra. A - men.

post ultimo versu

Veni Creator, Spiritus mentes tuorum visita...

EPILOOG

Der Himmel, der im Evangelium auf Erden kommen will, ist ja voller Musik der Engel, und wir dürfen uns mit unserem Singen am Gesang der Engel beteiligen.

(Möller 1995:12)

Die eerste internasionale himnologiekonferensie wat ek bygewoon het, was dié van die *Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie* in Lübeck 1995. 'n Liedfees tydens dié konferensie is laataand afgesluit met 'n aandebed uit Swede, opgeneem in die *Regionalteil* vir Noord-Elbe. Die lied het my intens geraak – die vertroostende aard van die teks, maar ook die mooi, ingetoë melodie. Dit was 'n lied wat ek eenvoudig in Afrikaans moes vertaal. Besonder treffend was die aanvangswoorde: *Der Lärm verebbt, und die Last wird leichter. Es kommen Engel und tragen mit...* Dit het my daaraan herinner dat Luther eenmaal gesê het dat die engele ons beskermers en begeleiers is. Hulle pas ons op, en voorkom dat ons ons geloof verloor...

Sedert daardie konferensie was die mense wat ek deur die kerklied ontmoet het, die engele in my lewe. Deur hulle kon ek my deel voel van die *communio sanctorum* wat die lied saam met die onsigbare engele om ons aanhef. Deur hulle is ek in vele opsigte eindeloos verryk. By so baie van hulle het ek gasvryheid ervaar asof hulle 'n engel huisves. Dié lied as deel van 'n besondere lewenservaring, het vir my 'n persoonlike simbool geword van die geborgenheid wat ek in dié gemeenskap ervaar.

Ná die Lübeck konferensie, in die trein oppad Berlyn-toe, het ek die lied reeds in Afrikaans verwerk. Die oorspronklike twee strofes het vier geword. Ek het dit egter nooit aan die Gesangkommissie voorgelê nie. Die lied was te ná aan my. My vermoede was veral dat die kommissie, met die kenmerkende rasionalistiese ingesteldheid, die engele sou wou verwyder! In die finale fase van dié studie, het ek die lied vir Pote van Schalkwyk, ons vriend der vriende, en een van die grootste engele in ons lewe, by sy sterfbed gesing. Later ook as intense gebed in my ma se laaste nag, kort voor Kersfees 2004: *Heer, stuur u engele en staan haar by...* Die laaste strofe het eskatologiese betekenis gekry: na die donkerste nag, die helderste môre.

Ruhig

1. Der Lärm ver - ebbt, und die Last wird
leich-ter. Es kom-men En-gel und tra-gen mit.
Gott, seg-ne al - le, die dir ver-trau-en.
Gib Nacht und Ru - he, wo man heut litt.

AANDGEBED

Die dag vervaag en die nag kom nader,
U stuur u eng'le – hul staan ons by.
O Heer, seën elkeen wat na U opsien,
skenk moed en vrede, waar mense ly.

As ek met woorde, of deur my dade,
'n mens laat ly het, vergewe my.
O hoor ons bede – ons bid om vrede,
hoor ons bely, Heer, en spreek ons vry.

U ken ons lyding, U ken ons nood, Heer,
U hoor ons smeking in donker nag.
Gee U tog antwoord op ons gebede,
laat ons vertrouend op U bly wag.

U maak die donker weer helder môre,
U maak die duister weer nuwe dag.
O, gee dat elkeen, na nag verby is,
U dien in liefde, met nuwe krag.

Elsabé Kloppers (Aug 1995)

Nu sjunker bullret - Lars Thunberg 1973;

Jürgen Henkys (Duits 1986/1990)

Sweedse volksmelodie